

Typologie sídelních struktur ve Středomoří a na Blízkém Východě v období starověku

*Typology of Residential Structures in Mediterranean
and Middle East in the Era of Antiquity*

Vladimíra Šilhánková

Abstract:

Spatial layout of residencies – today urban typology is very often defined as urban conception, i. e. functional and spatial layout of present buildings and areas that are designed to be built, and also layouts and adjustments of landscape. Although every city has different geographical and topological conditions, we can see few basic types of their basic spatial layout in basic layout of cities. We usually talk about 7 possible ways of formal layout of cities, and out of these, the most common cities are in a radial - circular and chess-like form. These forms are logically related to our nowadays cities; however, different forms could have been used in a historical context. For example, chess- like form, very often discussed and used even in present, origins far away in history, as far as we know, first one who used it was Hippodamos of Milétos in 479B.C., when he was renovating his hometown after attack of Persians. Even though it is visible that Hippodamos wasn't "the inventor" of this urban structure, but he continued to build in the way how older cities were built, and so the "famous" hippodamic structure is just a culmination of urban-typological development of middle-eastern residencies from the time of later antiquity. The study analyses the basic spatial layout - typology of residencies in the era of antiquity and our targeted area will be Mediterranean and Middle East and the search for their common typological elements and their interpretation. The study is based on the analysis of accessible spatial structures of antique middle-eastern and Mediterranean cities which is based on literary and archaeological sources, and also on our own personal terrain observation of a few chosen housing estates. Out of this analysis it is clear, that antique cities of Mediterranean and Middle East can be separated in a few elementary categories, grown cities (rectangular, circular, linear and irregular) and based cities (rectangular, circular, and irregular). The grown cities are logically older, although some areas report very quick rise of number of cities that were based, or at least regularly rectangular structured. So, this study tells us, that the prevailing type of urban structure (the quantity is really surprising) of antique cities of Mediterranean and Middle East are cities with rectangular ground plan, which are also the most ancient cities, time wise. Surprisingly, soon we can see based cities next to grown cities (especially Mohendjo Daro), and so it seems that with the "discovery" of based cities also Harappan civilization (first half of 3rd century B.C.) entered our history.

Keywords:

Urban structure; Mediterranean; Middle East; Antiquity; oldest cities; chess-like ground plan

ŠILHÁNKOVÁ, Vladimíra (2020). Typologie sídelních struktur ve Středomoří a na Blízkém Východě v období starověku. In: KUGL, Jiří, ed. *Člověk, stavba a územní plánování 13*. ČVUT v Praze, Fakulta stavební. pp. 28–59. ISBN 978-80-01-06762-8. ISSN 2336-7687.

Článek je licencován pod licencí Creative Commons BY-NC-ND 4.0 (Uvedte autora-Neužívejte komerčně-Nezpracováváte 4.0 Mezinárodní). Licenční podmínky: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.cs>

1 Úvod a cíl práce

Prostorové uspořádání sídel – urbanistická typologie je dnes často definována jako urbanistická koncepce tj. *funkční a prostorové uspořádání současné zástavby a ploch navržených k zastavení a dále uspořádání a úpravy krajiny* (MMR, 2015) tj. *soustava dlouhodobě platných zásad, jevů a prvků prostorového, funkčního a provozního uspořádání prostředí ve městech a v krajině. Obvykle vychází z potenciálu území, úlohy města v systému osídlení a z vizí jeho budoucí velikosti a charakteru.* (Mužík, 2010) Předmětem urbanistické koncepce by měla být snaha o vyvážený rozvoj sídla, který by měl vycházet z jeho plošného a prostorového uspořádání, konfigurace terénu, z provozních vztahů, využití ploch (funkčního členění) sídla a docházkových vzdáleností, z požadavků zohledňujících jeho spádovost, ale i historii sídla a stav krajiny. (MMR, 2015)

Ačkoli má každé město jiné geografické a topografické podmínky můžeme v základním uspořádání měst vysledovat několik základních typů jejich *základního prostorového uspořádání*. Marhold (1991) hovoří o následujících způsobech formálního uspořádání měst:

- radiálně – okružní formě a
- šachovnicové formě, jako typech hlavních a o
- vějířové formě,
- lineární formě,
- pásové formě (městě),
- rastrové formě a
- hexagonální formě, jako typech méně obvyklých.

V této souvislosti je ale třeba poznamenat, že výše uvedené formy lze vztáhnout k našim současným městům a že v historickém kontextu se uplatňovaly formy odlišné. Např. i v současné době užívaná a často diskutovaná šachovnicová forma města spadá svým vznikem hluboko do historie, kdy se traduje, že ji poprvé užil roku 479 př. Kr. Hippodamos z Milétu při obnově svého rodného města zničeného Peršany. Tento jednoduchý a lehce realizovatelný systém se v soudobých dějinách uplatnil při zakládání celých měst (např. na tomto principu jsou založena téměř všechna severoamerická města – New York, Chicago, Philadelphia) nebo při zakládání městských částí velkých měst (Vídeň, Praha – Vinohrady, Žižkov). (Šilhánková, Koutný, Čablová, 2002) Přesto je možné a vlastně velmi pravděpodobné, že Hippodamos nebyl „vynálezcem“ této urbánní struktury, ale navazoval na řešení měst starších a jemu známých a že tedy „slavná“ hippodamická struktura je završením urbanisticko-typologického vývoje blízkovýchodních sídel z období staršího starověku.

Cílem předkládaného článku je provést rozbor základního prostorového uspořádání - typologie (městských) sídel v období starověku v oblasti Středomoří a Blízkého Východu s hledáním společných typologických znaků a jejich následnou interpretaci.

Práce je založena na analýze dostupných prostorových struktur starověkých blízkovýchodních a středomořských (městských) sídel čerpaných jak z literárních a archeologických pramenů, tak i z vlastního terénního pozorování na některých vybraných lokalitách.

1.1 Rešerše literatury

Předpokladem pro zpracování tématu a naplnění uvedeného cíle práce by měla být možnost čerpat základní data z rozsáhlejších předhledových prací věnujících se vývoji stavby měst. Bohužel v současnosti se s většími přehledovými pracemi v oblasti vývoje stavby měst setkáváme pouze sporadicky. Jedinou výjimkou u nás je Hrůzův Svět měst (2014). Přestože se jedná o úctyhodné dílo o bezmála sedmi stech stranách, je problematika nejstarších urbánních struktur pojata spíše výběrově a zkratkovitě, takže

sice umožňuje základní orientaci v problematice, nicméně není dostatečná pro hlubší analytickou práci směřující k naplnění cíle této práce. Vedle Hrůzy se této problematice systematicky věnuje např. Koutný (2016), který ale bohužel většinu svých poznatků nepublikoval standardním způsobem a jsou tak dostupné zejména prostřednictvím jeho přednášek, prezentací a podkladových výukových materiálů.

Vývoj stavby měst se těšil zájmu starších badatelů zejména v období od poloviny 20. století (Fiala, 1959, Krásný, 1962, Hruška, 1970). Z „novějších“ větších přehledových děl se pak problematice věnuje zejména Syrový (1974), který se ale soustředí na popisy významných architektur a případně dílčích urbanistických řešení významných (centrálních) částí měst. Celkové uspořádání městských struktur je na okraji jeho zájmu a omezuje se několik málo případů bez uvedení jejich souvislostí a snahy po jakékoli interpretaci větších urbánních struktur. Dalším známým a obecně používaným dílem je práce Staňkové a Pechara (1979), kde je ale opět téma zpracováno velmi kuse a přehledově se soustředěním se na významná architektonická díla, stavební techniky a konstrukce. Městům jako takovým je sice věnována část textu, ale opět nesystematicky a bez analytického posouzení a vyhodnocení.

Obdobná je bohužel i situace ve světové odborné literatuře. Děl publikovaných za posledních období je velmi málo. Asi největší prací v tomto směru je Kostofova kniha věnovaná městským formám (2001), která se sice zabývá urbánní strukturou napříč historií, ale problém je právě v tom „napříč“ tj. Kostof se věnuje rozdělení urbánní typologie, ale neuspořádává ji historicky, ale typologicky tj. bez ohledu na místo a dobu vzniku té které urbánní struktury. Jako stěžejní dílo bychom v tomto přehledu měli patrně zmínit Mumfordovu knihu Města v historii (1961), která je ovšem jednak staršího data a jednak vychází především z autorových zkušeností, nikoli ze systematického urbanisticko-historického (či urbanisticko-historicko-archeologického) zkoumání. Z další světové literatury bychom měli zmínit německy psaný přehledový dvoudílný Müllerův *Atlas* (1974), který popisuje hlavní „velké“ kultury starověku vč. jejich urbánních struktur, nicméně opět s ohledem na dobu svého vzniku nepokrývá novější poznatky historické a zejména archeologické. Obdobně je tomu i u ruský psané literatury, kde je v našem kontextu dostupná např. *Historie umění stavby měst od Bunina a Savarenské* (1979), která je ale opět již poněkud zastaralá. Snad nejlépe našemu tématu pak je *Ostrowského polsky psaný Úvod do historie stavby měst z roku 1996*. Ovšem zde opět narážíme na skutečnost, že kniha je uspořádána výběrově, nikoli systematicky a vybrané příklady sídel jsou vedeny napříč dějinami a krajinami s tím, že období starověku je pojato velmi kuse.

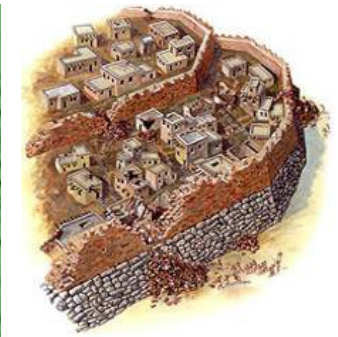
Na závěr tohoto přehledu bychom ještě měli zmínit obecnější přehledová díla, z nichž největším jsou bezesporu Pioinovy *Dějiny umění* (1987-1991), které věnují starověku první dva díly a část dílu jedenáctého, nicméně s ohledem na zaměření díla se městským strukturám věnují jen okrajově, zdali vůbec. Obdobně je tomu i v případě Gombrichova *Příběhu umění* (1992), kde se sice úvodní část práce starověku věnuje, ale výběry architektonických (nikoli již urbanistických) děl jsou opět spíše okrajové a jejich reprezentativnost z pohledu architekta-urbanisty je místy diskutabilní.

Obecně tedy lze konstatovat, že není dostupné žádné ucelené systematicky uspořádané přehledové dílo, ze kterého by základní látka pro naše zkoumání mohla být převzata, protože rozsáhlejší práce jsou více než 30, ale spíše 50 let staré, a vycházejí tedy z tehdejšího nazírání dějinných událostí i míry poznání historické vědy obecně, a novější práce (s výjimkou Hrůzy) k dispozici nejsou. Přitom historická věda se za posledních 50 let zásadním způsobem proměnila – paradigmatem počínaje a způsobem interpretace historických událostí konče a proto je třeba tímto způsobem přehodnotit i náhled na vývoj stavby měst z pohledu urbanistů (a pro urbanisty). Následující text tedy nejprve musí zpracovat podkladovou látku, aby vůbec mohlo být přistoupeno k jejímu vyhodnocení.

2 Nejstarší sídla a jejich prostorové uspořádání

Za nejstarší sídliště městského typu je považované **Jericho**, které bylo vybudované v době 8.500 – 6.000 př. Kr. tj. ještě v době tzv. předkeramického neolitu. Místo nacházející se v mimořádně výhodné poloze na přechodu pohoří Midbar Jehuda (jehož vrcholky celkově sahají do výšky kolem 800 m n. m. a v okolí Jericha dosahují výšky kolem 300 m n. m.) a údolím Jordánu při severním okraji Mrtvého moře, přitahovalo lovce již v pozdním pleistocénu, kdy také začíná jeho stratigrafie. Svou polohou 250 m pod hladinou moře je Jericho rovněž nejnižší položeným místem na světě. Lokality leží na přirozené křižovatce cest vedoucích z Egypta podél Mrtvého moře a údolím Jordánu na sever a trasy od Středomořího moře vedoucí přes dnešní Jeruzalém do Zajordánska a dále do Damašku a Mezopotámie.

Sídlo na pahorku Tell es-Sultán mělo rozlohu přibližně 4 ha. Osada se vyznačovala jednoduchými obydlími, která byla postavena z hlíněných nepálených cihel, které byly omítnuté mazanicí. Sídlo mělo více než 70 obytných jednotek s cca 3000 obyvateli. (Jericho open air museum, Schmidt 2012, Jepsen 1987) Základní prostorová struktura sídla sestávala z volně stojících a volně řazených pravoúhlých objektů, mezi nimiž byly volné prostory sloužící komunikačním a dalším obytným účelům. Celkové rozložení sídla, které patrně vzniklo samovolně, má sice nevýraznou, ale přesto ortogonální strukturu.

obr. 1 a 2 – Urbánní struktura Jericha – celkový pohled a detail
Zdroj: Vendel a Wong, 2006

Dalším rozsáhleji odkrytým a tudíž analyzovatelným sídlem je **Çatal Höyük** ležící na konyjské pánvi. Počátky samotného města jsou v Çatal Höyüku zjištěny kolem roku 7.500 př. Kr. Východní část dvojpahorku (Çatal turecky znamená vidlička) fungovala cca v letech 7.400 až 6.000 př. Kr. a východní část v letech 6.000 – 5.500 př. Kr. Zmínit bychom měli, že přírodní podmínky na konyjské pánvi byly v té době výrazně odlišné od těch dnešních a celé území bylo značně vlhčí. Bylo zde jezero Burdur a mokřady, které se pravidelně zaplavovaly a skýtaly zdroj obživy pro zdejší obyvatele. Samotný Çatal Höyük ležel na břehu řeky Çarşamba, která vytékala z jezera Burdur. Dále od řeky byla sušší místa, která sloužila jako pole a ještě výše rostl les. Bylo to optimální prostředí na zdroje pro potřebu sídla: jíl na cihly, rákos na střechy a rohože, dřevo na stavbu i zátop, tráva na krmivo, ryby, vodní ptactvo, vajíčka, která doplňovala jídelniček. Řeka byla pravděpodobně využívána i jako dopravní trasa pro dopravu stavebního dřeva. Archeologické důkazy naznačují, že se město zabývalo i obchodem se vzdálenými místy. (Šilhánková, 2017, Çatal Höyük open air museum)

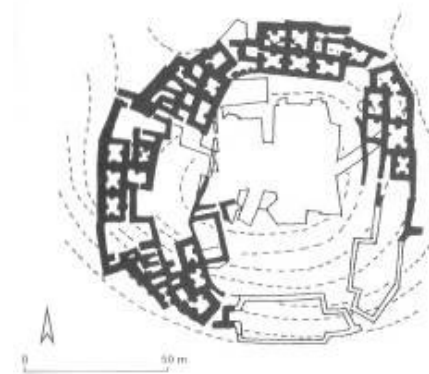
Průměrný počet obyvatel východního návrší je odhadován mezi 5.000 a 8.000, kteří žili na rozloze cca 13 ha. Prostorová struktura Çatal Höyüku je výrazně pravoúhlá. Obyvatelé žili v domech postavených z nepálených cihel a mazaniny, které k robě velmi

natěsno dosedaly, nicméně každý dům měl své vlastní stěny, které byly 50-80 cm široké. Město nemělo ulice v našem slova smyslu, volné místo mezi domy sloužilo jako smetiště a úložiště odpadů včetně splašků, nespotřebovaného jídla a popela z kuchyňského ohniště, stejně tak jako místo, kde se „pásla“ domácí zvířata jako obce a kozy. Pohyb po městě probíhal po střechách a mezi střechami byly dřevěné lávky, což je urbanisticky velmi výjimečná záležitost¹. Některé střechy tvořily jakási náměstí. Na okraji města byly prostory, které sloužily pro získávání stavebního materiálu – nepálené hlíny. Zde byly také prostory pro větší skládky. Město nebylo ohrazeno ani opevněno. Za celou dobu jeho historie zde nebyl nalezen záznam o útoku nebo bitvě a jeho uspořádání tak nevyplývalo z obranných důvodů. Zánik města byl nejspíš způsoben změnou klimatických podmínek na konyjské pánvi, snížením srážek a vyschnutím jezera Burdur a řeky Çarşamba. (Šilhánková, 2017, Rosenová, 2008)

obr. 3 a 4 – Půdorys a náčrt obytné struktury Çatal Höyüku z období kolem roku 5.800 př. Kr.
Zdroj: Hrůza, Zajíc 1995 a Çatal Höyük open air museum

Přibližně ze stejného období je pahorek **Haçilar** nacházející se v jihovýchodním Turecku, v němž se skrývá osídlení dvou oddělených epoch – starší datované k roku 7.040 př. Kr. a mladší, skládající se z devíti vrstev z 6. tisíciletí př. Kr. Archeologické nálezy zde dokládají, že sídliště bylo opuštěno a znovu osídleno více než jednou za dobu své existence. Stejně jako v Çatal Höyüku zde bylo hospodářským základem zemědělství, avšak vrstva ze 6. tisíciletí bývá interpretována jako akropole většího města, opevněná několik metrů silnou hlíněnou zdí. Základním rozdílem proti Çatal Höyüku je jednak celková struktura sídla uspořádaného koncentricky do podoby nepravidelného kruhu a dále náznaky ulic mezi rozlehlějšími domy s nádvořími. Nicméně domy v Haçilaru stále neměly dveře a do domů se vstupovalo ze střechy. Každá budova byla postavena na kamenných základech, které ji chránily proti poškození vodou. Zdi byly buď ze dřeva, nebo z hlíněné mazaniny, případně z nepálených cihel zevnitř omítnuté a výjimečně i malované. Dřevěné sloupy byly umístěny v každé z nich tak, aby mohly nést plochou střechu. Předpokládá se, že domy měly navíc horní patro ze dřeva, které se však nikde nedochovalo. (Šilhánková, 2017)

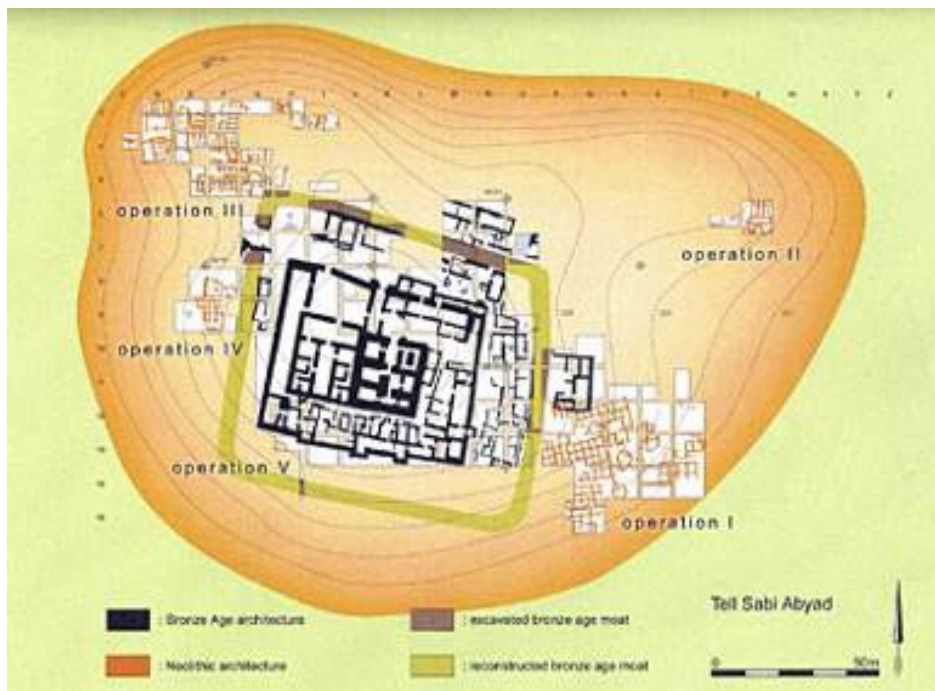

obr. 5 – Půdorysné schéma Haçilaru
Zdroj: Hrůza, 2014

Cca v letech 6.800 až 5.300 př. Kr. se v dnešní Sýrii rozvíjí lokalita **Tell Sabí Abjad**. Sídelní pahorek leží na břehu severosyrské řeky Balích asi 30 km jižně od turecké hranice a jedná se o jedno z největších sídlišť halafské kultury v regionu. (Schmidt, 2012) Sídlo mělo rozměry 240 x 170 m (cca 4,1 ha) a zvedalo se 5 – 10 m nad okolní krajinu. Z vykopávek vyplývá, že sídlo bylo obydleno kontinuálně. V podstatě se sestávalo z pouze čtyř nebo pěti rozsáhlých domovních komplexů nebo domácností čítajících každá 30 až 50 členů. (Halafská společnost byla organizována na systému stupňovitého placení tributu a náčelnictví.) Vykopávky naznačují, že hustota obyvatel v sídle nebyla vysoká. (Akkermans a Mière, 1992)

Jednotlivé stavební struktury Sabí Abjadu měly pravoúhlý půdorys. Zdá se, že základem osídlení byl volný prostor „náměstí“ v severní části a mohutné zdi. Zeď sestávala z otesaných bloků kladených ve dvou řadách o šířce 0,8 m, které pocházely z pleistocenní terasy, která je od sídla vzdálena 5-10 km. Zeď je víceméně orientována ve směru východ – západ a na ni navazují další, tvořící s ní víceméně pravidelný čtverec, který vymezuje část sídla resp. obytný komplex. V některých částech tato zeď stále stojí do své původní výšky kolem 1,5 m. Na jihovýchodní straně se výrazně zvedá k severu, kde byla navržena mohutná terasa, jejíž význam je dosud neznámý. (Akkermans a Mière, 1992)

1 I když v některých lokalitách Jeruzaléma (v okolí Božího hrobu) lze tuto situaci najít dodnes.

obr. 6 – Půdorys Tell Sabí Abjadu
Zdroj: ERC, 2011

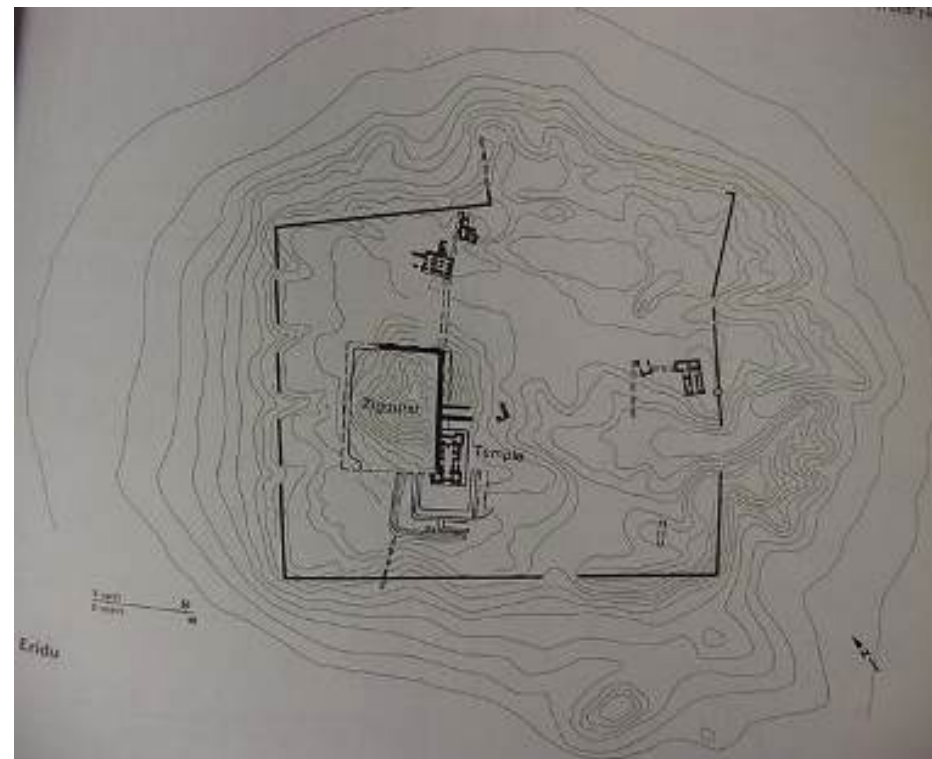
3 Prostorové uspořádání měst Mezopotámie

Na území Mezopotámie byla již v pátém tisíciletí před naším letopočtem rozvinuta obejdská kultura, která nám zanechala pozůstatky předměstských sídel a prvních chrámů v Mezopotámii zejména v Eridu. Sumerové přišli do této oblasti zhruba ve 4. tisíciletí př. Kr. a vytvořili v jižní části Mezopotámie systém městského osídlení formou městských států.

Nejstarší sumerská města (Eridu, Ur, Lagaš, Nippur a další) byla okrouhlého půdorysu a byla zbudována na vyvýšených pahorcích na ochranu proti záplavám. Města byla opevněná mohutnými hradbami s pravidelně rozmístěnými branami. Vlastní zástavba byla pravděpodobně nepravidelná, výrazným prvkem města byl palácový okrsek uprostřed, kde se nacházelo obydlí vládců, jeho vojenské a hospodářské zázemí a chrám (zikkurat). Ten byl vybudovaný jako stupňovitá stavba a vytvářel výškovou dominantu města. Tento základní typ mezopotámského města se v čase postupně měnil.

Eridu, které představuje nejvýznamnější naleziště obejdské kultury, je de facto svorníkem mezi nejstaršími sídly a vlastní mezopotámskou (zprvu sumerskou) stavbou měst. Lokalita ležící (tehdy) na dolním Eufratu, resp. na mořském pobřeží (Zamarovský, 1983) je z hlediska zeměpisné polohy zcela ojedinělá, neboť jde o jedno z nejjihnějších míst na samém okraji zátopené roviny, těsně u mokřin na rozhraní moře a země s posouvajícími se řečišti, ostrůvky a neproniknutelnými rákosovými houštinami. Celou oblast současně hrozí pohlit nedaleká západní poušť, táhnoucí se mnoho stovek kilometrů. Taková poloha znamenala, že starodávné Eridu mělo bezprostřední přístup ke třem výrazně

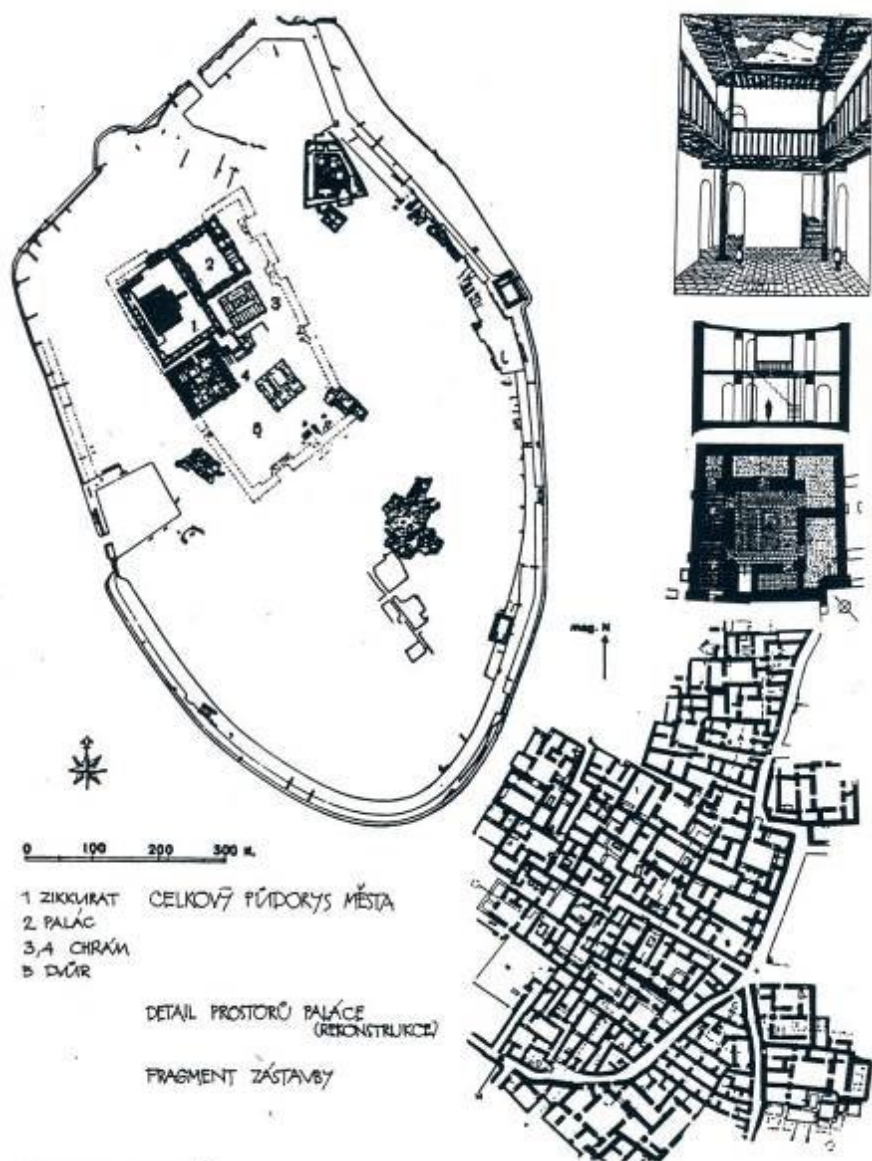
odlišným ekosystémům“ aluvii, poušti a mokřinám; a tudíž ke třem rozdílným způsobům obživy: rolnictví, kočovnému pastevectví a rybolovu. Co je však nejdůležitější, město mělo k dispozici i svůj vlastní ekosystém, neboť stálo na vršku uprostřed prolákliny asi šest metrů pod povrchem okolní krajiny, což umožňovalo hromadění podzemních vod. Eridu přetrvávalo, jakožto v první řadě obřadní (či náboženské) středisko jihu, několik set let, ale bylo stále více zastiňováno rychle se rozrůstajícím sousedním Urem, se kterým po nějakou dobu tvořilo dokonce souměstí. Poté bylo téměř ze dne na den úplně opuštěno a brzy pohřbeno pod ohromnými dunami písku. (Leicková, 2005)

obr. 7 – Půdorysné schéma Eridu z doby kolem roku 5.000 př. Kr.
Zdroj: Warttig Mattfeld y de la Torre, 2009

Nejvýznamnějším sumerským městem navazující doby bylo město **Ur**, které podle archeologických vykopávek mělo plochu asi 5 km² a bylo opevněno 5 m širokou a 9,5 km dlouhou hradbou, která měla více než 900 polokruhových věží. (Votrubec, 1980) Město leželo na mořském pobřeží. (Zamarovský, 1983) Řeka tekla u samého Uru a napájela umělý kanál kolem jeho hradeb, a když ho opustila, rozhodla o jeho smrti. Stopy kanálu a zčásti i hradeb se dodnes zachovaly, prolákliny a výčnělky kolem zikkuratu lze si bez velké představivosti doplnit na elipsu, jejíž velká poloosa měří asi 1,5 km a malá necelý kilometr. Vlastní Ur tedy nebyl větší než třeba pražské Staré Město. Kolem něho se však rozkládala obydlí v okruhu 2-6 km, která tvořila tzv. „velký Ur“. (Zamarovský, 1983, Součková, 1979) Jádrem Uru byl palácovo-chrámový okrsek se zikkuratem zasvěceným bohu Nannovi. Kolem této rozlehlé pravidelné struktury se nacházelo vlastní opevněné město s velice hustou nepravidelnou urbánní strukturou, ve které jsou patrné hlavní

městské ulice. Z dochované urbánní struktury se lze dohadovat, že kromě hlavních ulic byla část domů přístupná přes ploché střechy jednotlivých domů. Někteří autoři (Zamarovský, 1983, Součková, 1979) odhadují, že v Uru žilo až 50.000 obyvatel. Nejen ovšem jasně, zda tím myslí Ur v hradbách nebo tzv. velký Ur.

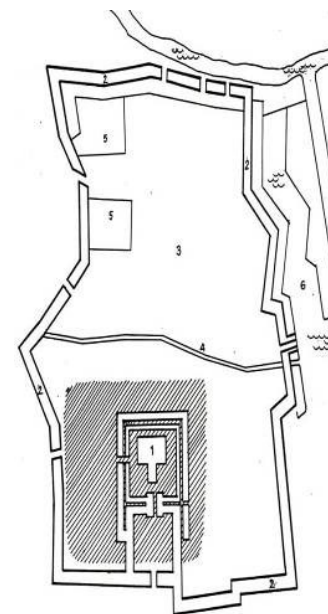

obr. 8 – Půdorysné schéma Uru
Zdroj: Koutný, 2016

Povahu kulturní aglomerace charakterizující první sumerská centra má zvláště **Nippur** - „Svaté město“, kde se vysvětluje nadvláda náboženství nad všemi ostatními formami společenského života. Nippur, sídlo náboženské ligy spojující různá města, měl svůj střed v chrámu boha Enlila a v připojené chrámové věži - zikkuratu, kolem níž se hromadily a tísnily sklady a obytné čtvrti pro kulturní personál a správu svatyně. (Moscatti, 1984, Neumann, 2012)

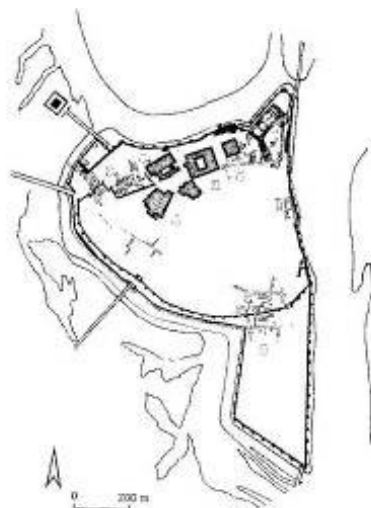
Rozvaliny Nippuru pokrývají více než 1,5 km² a jejich nejvyšší bod dosahuje 25 m nad zemí. Naleziště je v půli rozděleno hlubokým řečištěm, známým mezi místními obyvateli jako Šatt el-Nil, takže se na každé straně rokle, vytvořené tímto starým řečištěm nachází několik pahorků. Největší rozlohy Nippur dosáhl v době Uru III, kdy se rozkládal přibližně na 135 ha. V polovině 3. tisíciletí př. Kr. chránila město mohutná hradba. Jeho svatyně byly ještě velkolepěji přestavěny, soukromé čtvrti se rozšířily na jih a městské hradby zesílil Ibbi-Sín (asi v roce 2020 př. Kr.). Zdá se, že nejdrtivější pohroma postihla Nippur v 18. století př. Kr., snad kvůli posunu Efratu, který město odřízl od zdroje vody. V roce 1720 př. Kr. bylo již úplně opuštěné. (Leicková, 2005)

Podrobnější půdorysné schéma Nippuru není dostupné, nicméně z jeho celkového rozložení je patrné, že město sledovalo přirozenou topografii prostředí, upevněnou mohutnou hradbou. Z hlediska vnitřního uspořádání se dá předpokládat, že i toto opevněné město mělo velice hustou nepravidelnou urbánní strukturu.

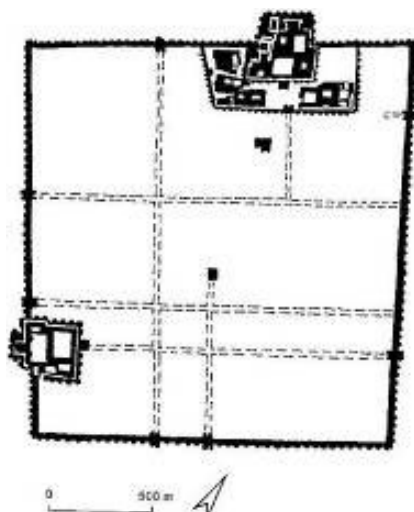
obr. 9 – Půdorysné schéma Nippuru
Zdroj: Koutný, 2016

Město **Aššur** vyrostlo počátkem 2. tis. př. Kr. na horním toku Tigridu, nad jeho soutokem s řekou Velký Zab, jako nejstarší sídlo semitských Assyřanů. Město mělo k příznivým severním větrům orientovanou akropoli s chrámy, věžemi a paláci. (Hrůza, 2014) Z jeho půdorysného uspořádání vyplývá, že i Aššur bylo město využívající místní terén ostrohu nad soutokem řek s výrazně nepravidelnou, hustě zastavěnou urbánní strukturou.

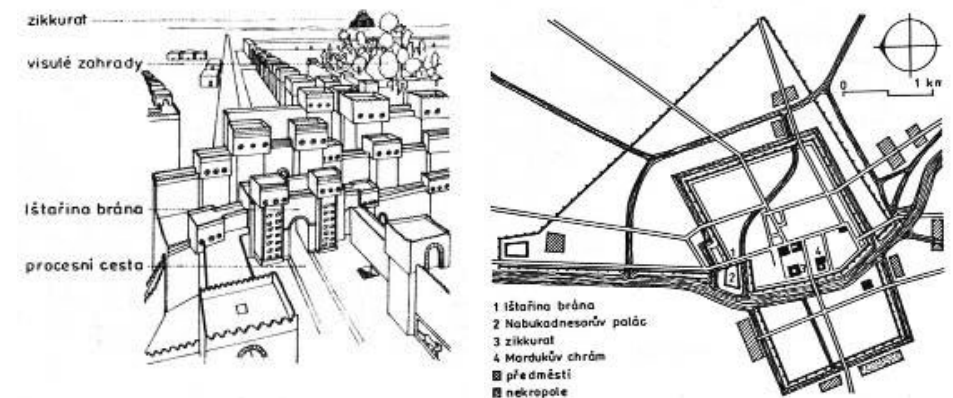
obr. 10 – Aššur ve 2. tis. př. Kr.
Zdroj: Hrůza, 2014

Prokazatelně založeným, a tudíž i pravidelně uspořádaným městem v oblasti Mezopotámie, byl **Dur-Šarrukín** („Sargonův hrad“, dnešní Chorsabád), který nechal vybudovat asi 20 km severovýchodně od Ninive Sargon II. (721-705 př. Kr.) Město je pravidelně vyměřeno téměř na čtvercovém půdorysu 1750 x 1685 m o rozloze 300 ha. Město mělo 25 m vysoké hradby se sedmi branami. (Neumann, 2012, Hrůza, 2014) U Dur-Šarurkínu můžeme sledovat začlenění palácového okrsku do hradeb a pravidelný obrys (hradby) města. (Koutný, 2016)

obr. 11 – Půdorysné schéma Dur-Šarrukínu
Zdroj: Hrůza, 2014

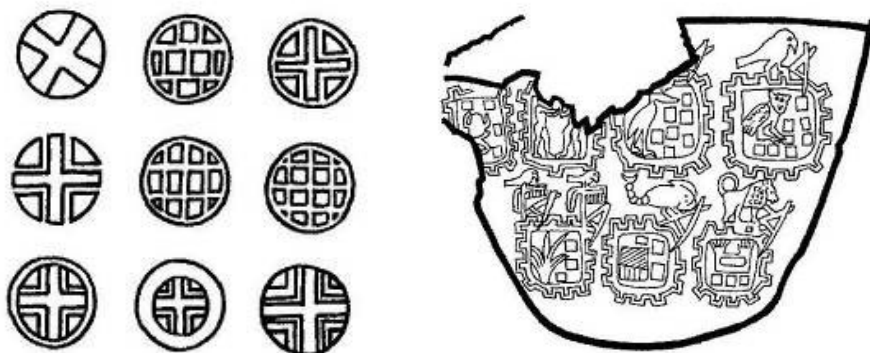
Vrcholný typ mezopotámského města představuje **Babylon**, který byl jak centrem Chammurapiho říše v 18. stol. př. Kr., tak následně sídelní město Novobabylónské říše poloviny 1. tis. př. Kr. Město je charakterizováno dvojitými ohromnými hradbami, které jej obklopují. Babylon do svých hradeb začlenil velké přírodní oblasti a poprvé v historii prokázal znaky plánovitého projektování ve velkých silničních osách, které se kříží v pravém úhlu a na jejichž konci stojí velké městské brány. (Moscati, 1984) Půdorys města je pravidelný se čtyřmi branami. Středem města protéká řeka Eufrat a v těžišti je situován palácový okrsek. Jednotlivé strany města jsou otočeny ke světovým stranám. Městské centrum je obklopené další soustavou masivních dvojitých zdí oddělujících hlavní veřejné budovy včetně 40 chrámů. Nejpůsobivějším prostorem města je tzv. Třída procesí srovnatelná se slavnostní třídou v Thébách (Vesetu) (srov. s Manley, 2016), která vede od hlavního chrámu Babylonu - Esagily kolem velkého zikkuratu a Nabukadnezarova rozlehlého paláce, dále pak lštařinou branou a odtud ke chrámu pro novoroční slavnosti. (Oatesová, 2016) Tak jako všude ve Středomoří je i zde uplatňován typ domů s vnitřním prostorem obráceným do atria. Výškovou dominantou města je zikkurat. Starověká města měla značný počet obyvatel, sám Babylon měl v době největšího rozkvětu (v chaldejském období v 6. století př. Kr.) asi milion obyvatel a byl prvním velkoměstem starověku.

obr. 12 a 13 – Babylon v 6. stol. př. Kr.
Zdroj: Koutný, 2016

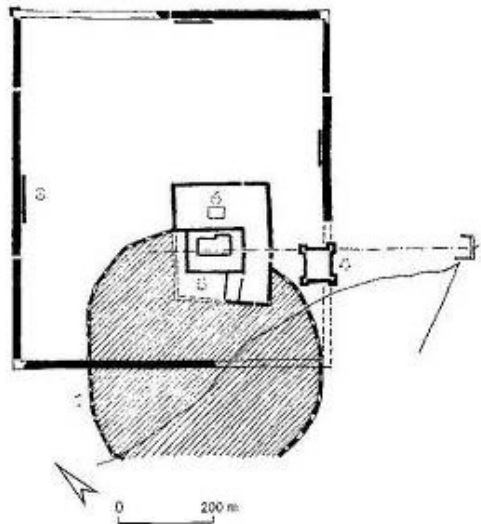
4 Prostorové struktury egyptských měst

Egyptská města měla základní formu podobnou městům mezopotámským, a to pravidelný (původně okrouhlý) obrys města s hradbami a široké hlavní procesní třídy. Města vznikala ze zemědělských osad, z nichž se postupně začaly přetvářet zárodky nejstarších „praměst“, snad kruhových a snad i opevněných. Úvahy o podobě těchto měst vyvolávají staroegyptské hieroglyfy. Do předdynastické doby je kladen i původ břidlicové destičky se schematickým záznamem pro Egypt neobvyklých mohutně opevněných měst. (Hrůza, 2014)

obr. 14 a 15 – Hieroglyfy označující město a břídlíková destička z předdynastického období
Zdroj: Hrůza, 2014

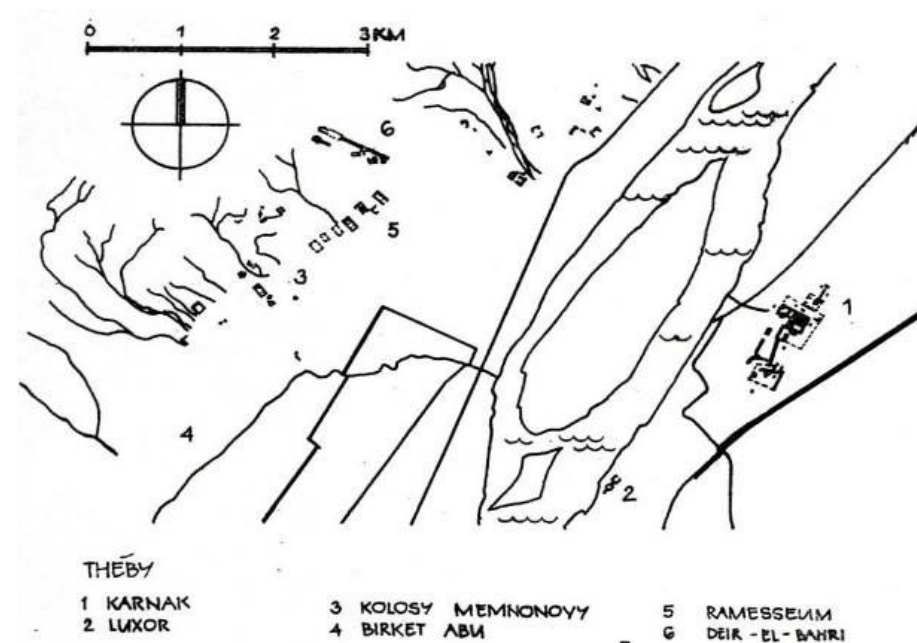
Příkladem reálného opevněného města v Horním Egyptě z doby kolem roku 3.000 př. Kr. může být město **Necheb**, které plnilo funkci kultovního střediska ležícího na pravém nízkém břehu. Zde byly nalezeny pozůstatky opevněného kruhového města o průměru 400 m. Když povodně odnesly větší část původního sídliště, město bylo posunuto na severovýchod a přitom byl již uplatněn geometricky pravidelný, téměř čtvercový, půdorys vymezený hradbou s kamennou bránou. (Hrůza, 2014) Datace této přestavby bohužel není uvedena.

1 – původní město (dvojitá hradba),
2 – dnešní Nil, 3 – hradba druhého města,
4 – pevnost, 5 – svatyně,
6 – posvátné jezero
obr. 16 – Předdynastické město Necheb
Zdroj: Hrůza, 2014

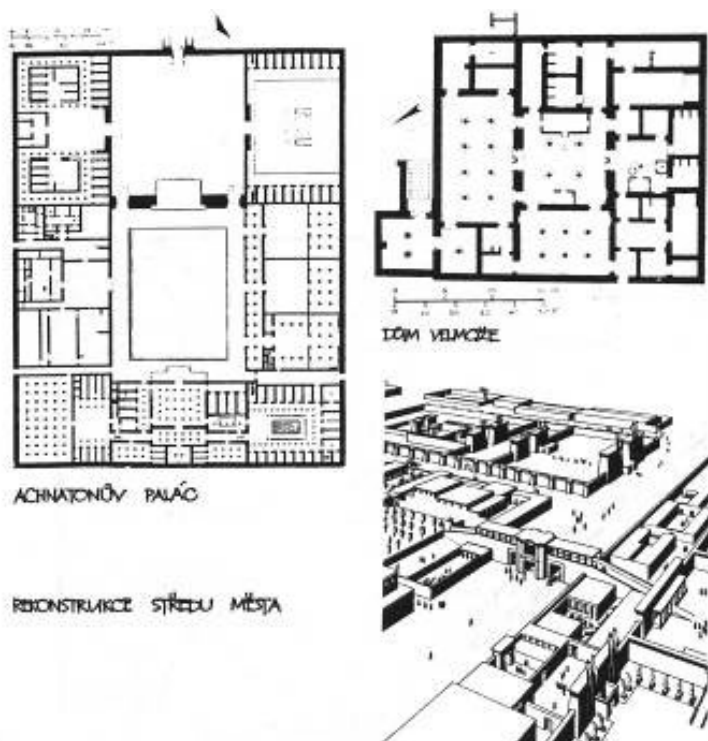
Egyptská města se prakticky nezachovala, a tak sice víme, že sídelním městem Staré říše bylo město **Mennofer (Memfis)**, nicméně jeho konkrétní podoba nám zůstává neznámá. Víme jen, že města v Egyptě byla již funkčně diferencovaná - známe zde města sídelní, vojenská, lázeňská apod. Areál objektů královského paláce budoval na okraji města každý faraon vždy znovu, vznikl tak zárodek pásového osídlení, dlouhý až několik kilometrů. Celková délka zastavěného území města Mennoferu podél západního břehu Nilu tvořila 14 km a rozloha města se odhaduje na 50 km². (Šilhánková, Koutný, Čablová, 2002, Hrůza, 2014).

Kolem roku 2050 př. Kr. se novým centrem opětovně sjednocené Střední říše stává **Véset (Théby)**. Vrcholu svého rozvoje dosáhlo toto město ve 2. pol. 2. tis. př. Kr. za vlády 18. – 20. dynastie Nové říše. Město se rozkládalo na východním břehu Nilu a jeho hlavní osu tvořila mnohakilometrová královská cesta spojující dva největší chrámové soubory na severu a na jihu – Karnak a Luxor. (Hrůza, 2014)

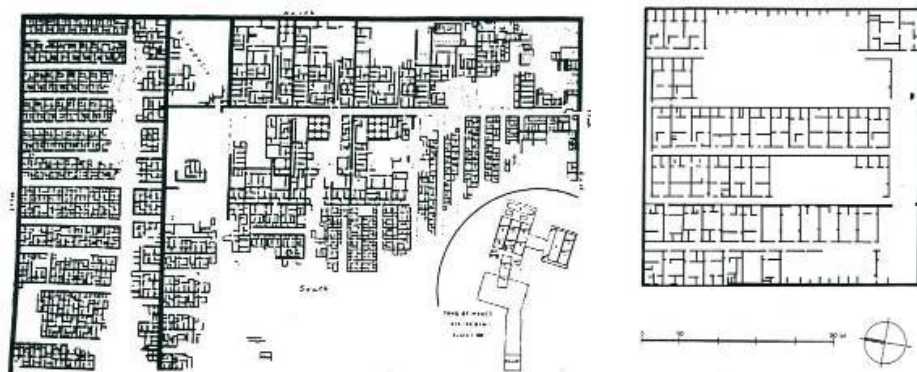
obr. 17 – Schéma rozložení Vésetu (Théby)
Zdroj: Koutný, 2016

Jak již bylo zmíněno výše, egyptská města se prakticky nezachovala, a to až na jedinou výjimku - pozůstatky hlavního města faraona Achnatona Achet-Aton ze 14. století př. Kr. nalézajícího se ve střední části Egypta. Město bylo postaveno v průběhu několika let a po smrti faraona bylo opuštěno a hlavním městem se stal opět Véset. Koncepčně bylo město založeno na třech monumentálních třídách rovnoběžných s tokem Nilu. Funkčně bylo město podle významu členěno na jednotlivé čtvrtě: palác faraona, domy velmožů, čtvrt úředníků, vojáků apod. Poměrně dobře zachovalé základy staveb a další pozůstatky umožňují vytvořit si poměrně dobrou představu o celkovém charakteru města. (Šilhánková, Koutný, Čablová, 2002)

obr. 18 – Achet-Aton
Zdroj: Koutný, 2016

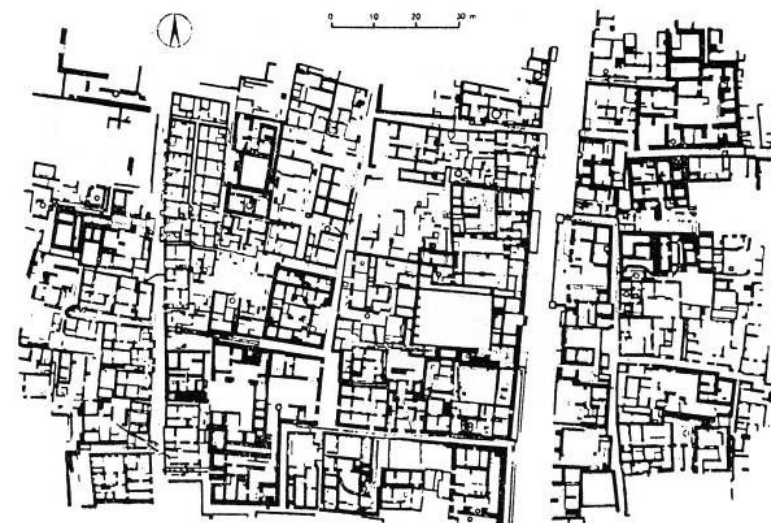
Dokladem vyspělosti egyptské stavby měst jsou sídliště vojáků, dozorců a dělníků podílejících se na stavbě pyramid u Gízy (**Kahun**) a při výstavbě Achet-Atonu (**Tel-el-Amarna**) s vyspělým pravidelným systémem dochované struktury sídel. (Šilhánková, Koutný, Čablová, 2002

obr. 19 a 20 – Kahun a Tel-el-Amarna
Zdroj: Hrůza a Zajíc, 1995

5 Další významná urbanizační centra 2. a 1. tis. př. Kr.

Pro vývoj starověké stavby měst se ukazují jako stále významnější města Harrapské kultury – zejména její centra Mohendžo Daro a Harrapa datovaná do období let 2.500 až 1.750 př. Kr. Mohendžo Daro mělo rozlohu kolem 100 ha a počet jeho obyvatel se odhaduje na 35 – 50 tisíc. Město se skládalo z opevněné citadely umístěné na vysokém umělém návrší nad hladinou záplav a z dolního města s krytým tržištěm ležícím na terase východně od citadely. Město mělo neuvěřitelně přesně vyměřený půdorys s ulicemi o šířce 5-9 m. (Hrůza, 2014) Dolní město s hustou sítí ulic se dělilo do několika částí, z nichž každá měla přístup k nedaleké studni. Vedlejšími uličkami se vcházelo do domů se dvory. (Coningham, 2016)

obr. 21 – Půdorys Mohendžo Dara
Zdroj: Koutný, 2016

Dalším sídlem, které bychom měli v tomto přehledu zmínit, je **Jeruzalém**. Židovský historik Josephus Flavius klade založení Jeruzaléma do 14. století př. Kr. a spojuje ho s odchodem Židů u Egypta, přičemž klade rovnítko mezi Hyksósy a tzv. Pastýře tj. Židy. Doslova říká: „V obavě před mocí Asyřanů, ti totiž tehdy ovládali Asii, vystavěli v kraji, zvaném nyní Judea, město, které by mohlo pojmout takové množství lidí (bylo jich ne méně než 240.000), a nazvali je Jeruzalém“. (Flavius, 1998) Toto tvrzení je ale velmi nepravděpodobné, neboť Jeruzalém té doby (o rozloze cca 8 ha) nemohl pojmout takové množství lidí (odhadem takovouto rozlohu města nemohlo obývat víc než 10.000 obyvatel). Založením města mohl Flavius myslet jeho obsazení izraelskými kmeny, ke kterému došlo ve 12 stol. př. Kr. a počet osob udává zřejmě počet všech židů, kteří do Judeje v té době přišli. O této době jsme již mnohem lépe informováni, neboť město dobyl král David a učinil jej svým městem. Král David si město vybral jako své sídelní město pro jeho výbornou obranou polohu vč. rozsáhlých hradeb s opevněným Gíchonským pramenem a rovněž pro možnost v případě obležení město nepozorovaně opustit Kidrónským údolím. Jeruzalém té doby byl poměrně malé sídlo ležící vně dnešních hradeb Starého města na jihovýchodním pahorku nad Kidrónským údolím. Pahorek tvoří nahoře plošinu 320 m dlouhou a 60 – 80 m širokou. Kopcovitá krajina

neumožňovala pravidelný městský plán a plocha na temeni kopce byla omezená, další domy stály na svazích, jak dokládá biblická zpráva (2S 11,2), že David se střechy svého paláce viděl, jak se Bat-šeba myje na střeše svého domu. Ten tedy patrně stál na svahu, patrně na některé terase. Město mělo po taktické stránce příznivou polohu, protože bylo na východě, jihu a západě izolováno přirozenými, ve starověku velmi hlubokými údolními a na severu uměle vyhloubeným terénním zářezem. Tato příhodná poloha byla doplněna mohutným opevněním, které bylo velmi těžké dobýt. (Bardke, 1988, Goodman, 2016)

obr. 21 – Model Jeruzaléma z doby Krále Davida
Zdroj: City of David

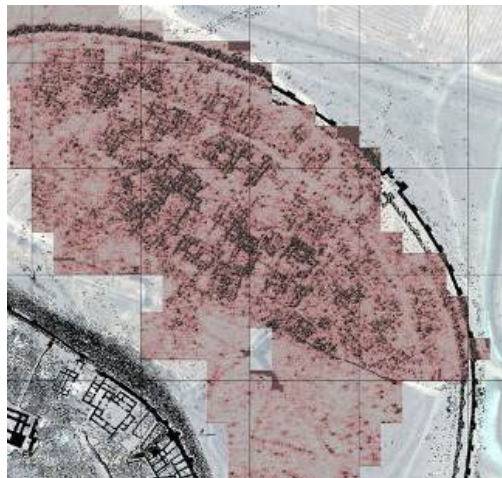
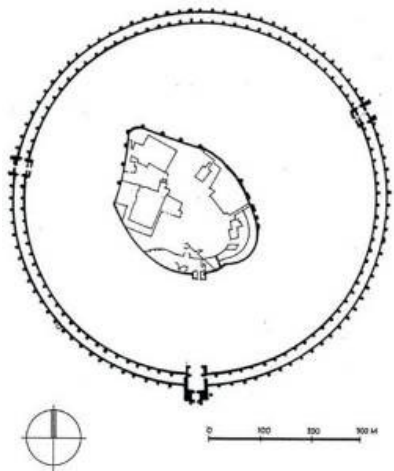
Poslední města v této nesourodé skupině, která zmíníme, jsou města chetitská. Centrem Chetitské říše bylo ve 14. stol. př. Kr. město **Chattušaš**, které v době největšího rozkvětu mělo až 80 tisíc obyvatel (Álvarez a kol.) a mělo rozlohu 185 ha a bylo tak jedním z největších urbánních center starověkého Blízkého východu (Bryce, 2016). Chattušaš se nacházela na víceméně trojúhelníkové výšině ve výšce cca 1.200 m n. m., obklopené strmými skalními stěnami. Na severní straně zela hluboká rokle, kterou protéká potok a která sloužila jako obranný příkop. Poloha skvěle vyhovovala tehdejším požadavkům na obranu města a město bylo ze severu prakticky nedobytné. V rámci obvodu města byla ještě oddělená, jen jedním místem dostupná, skalní plošina, na které se nacházel královský hrad. Samo město bylo rozděleno na „horní město“ na jihu a na „dolní město“ na severu. Tyto dvě části se rozkládaly na uměle domodelovaných terasách. (Yazici, 2013) Středem města – geografickým, ideovým i mocenským byl hrad (nikoli chrám). Měl zpravidla pravidelný půdorys, množství obytných a skladištních místností, jeho zdi byly vysoké a hladké, věže ukončené zubatým cimbuřím. Chrám byl kombinací bohoslužebných (a pravděpodobně i obytných) místností se skladištěm. (Zamarovský, 1961)

obr. 22 – Rekonstrukce celkové situace Chattušaše včetně opevnění
Zdroj: Hattusa

Jak je patrné z výše zobrazené rekonstrukce, struktura města byla rostlá ale složená z pravouhlých objektů, které lemovaly základní uliční síť. Drobnější městské prostory byly formovány místním dramatickým terénem nikoli předem stanoveným urbanistickým plánem.

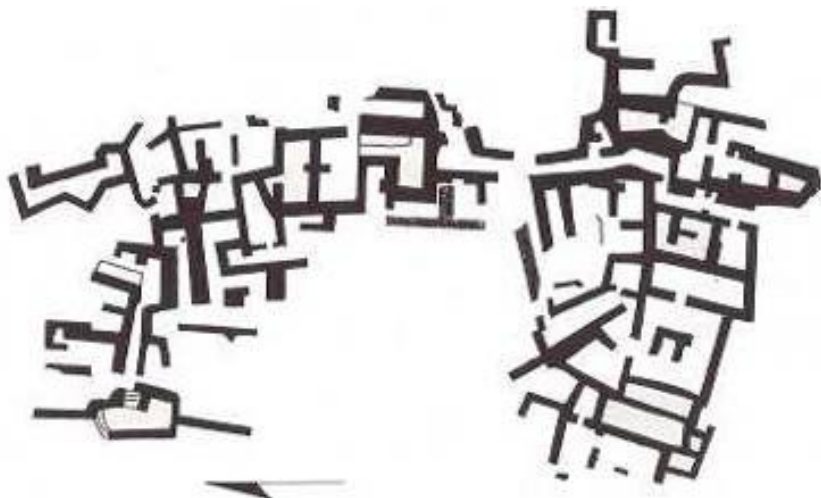
V jižní části původní Chetitské říše se cca mezi lety 1.190 až 700 př. Kr. zformovaly státní útvary nazývané neochetitským nebo někdy též syrsko-chetitským obdobím. V tomto období dochází k rozpadu území na dílčí kulturní oblasti. Z tohoto období je po urbanistické stránce velmi zajímavé město **Zindžirli** ležící v jihovýchodní Anatolii, které bylo sídelním městem království Sam'al. Nacházelo se v příhodné poloze na obchodní cestě a existovalo od chalkolitu až do byzantského období. Na rozdíl od jiných chetitských měst leželo Zindžirli v údolí tj. samo o sobě prakticky v rovině. To samozřejmě kladlo zvýšené nároky na jeho opevnění. Zmiňované návrší se „zvedalo“ sotva 10 m nad okolním terénem, což je o ohledem na ostatní chetitská města zcela zanedbatelné převýšení. Z dostupných zdrojů lze dovodit, že vlastní město mezi citadelou a vnějším opevněním mělo rostlý charakter s domy, paláci a chrámy různé velikosti. Vnější hradby byly postaveny jako dvojité s kamenným základem a nadstavbou z nepálených cihel (srov. s opevněním Chattušaše, viz výše). Město mělo půdorys pravidelného kruhu s vnitřním průměrem 720 m. (Hrůza a Zajíc, 1995 a Šilhánková, 2016)

obr. 23 – Půdorys Zindžirli a obr. 24 – Geomagnetický průzkum severovýchodní části Zindžirli
Zdroj: Hruža a Zajíc, 1995 a Neubauer Expedition to Zincirli, 2012

6 Města egejských kultur

Sídla raného minojského období jsou situována na výšinách, které svou nepřístupností nabízely přiměřenou ochranu před hrozbami z moře. Jednoduché stavby z hlíněných cihel na kamenných podezdívkách jsou částečně zesíleny dřevěným hrázdním. Nepravidelná obdélníková architektura, komplexy o více místnostech, sestávající z obytných místností, zásobáren, dílen a domácích svatyní, působí skromným dojmem. Spojení malého sídla s tholem (kupolovou hrobkou) lze prokázat např. v Trypiti, Vasiliki a na dalších místech (Georganas, 1998, Matthäs, 2012)

obr. 25 – Lokalita Myrtos ve Fournou Koryfi
Zdroj: Georganas, 1998

Mezi minojskými sídly je třeba zmínit jednak **Palaikastro**, kde se nacházelo osídlení z doby přibližně od roku 2.000 do r. 1.450 př. Kr., které zabíralo plochu přibližně 150 x 270 m. Zde severně skupiny domů oddělovaly úzké, většinou dlážděné ulice o šířce 1,4 – 2,3 m. Jenom jedna, ta nejširší o šířce 4 m s vyvýšeným pásem pro pěší uprostřed, protínala celou osadu a vedla až k pobřeží. Palaikastro nemělo ale charakter plánovitě založené osady. Bloky domů se skládaly ze spletného komplexu malých místností se stopami po časté přestavbě. Část zabíraly stavby, které původně patřily zámožným obyvatelům, soudě podle velikosti základů, použití sloupů, dvorů přivádějících světlo a vzduch, kamenných nádrží na vodu a dalších podobných znaků. V některých domech byly umístěny obchody soudě podle částí otevřených do ulice, které měly vevnitř skladovací prostory. (Pressová, 1978)

obr. 26 a 27 – Palaikastro – půdorys a rekonstrukce
Zdroj: Mínoan Palaikastro

Typickými rysy minojských osad byly: uzavřená nepravidelná zástavba, nepravidelný průběh ulic a žádné obranné hradby. Téměř každé větší minojské sídlo mělo jednu stavbu palácového charakteru, který zřejmě sloužil jako sídlo představitelů městské správy. V **Knossu** byl při vykopávkách odkryt obrovský palác, který bezpochyby plnil funkci vládcova sídla v duchu Východních despotií. Kréta totiž převzala z Orientu hospodářský systém i s mnoha kulturními projevy tamnějšího životního stylu a krétské paláce tak byly nejen politickými, nýbrž i výrobními a směnnými středisky. (Pressová 1978, Bartoněk, 1983)

Mykénská civilizace pevninského Řecka se začala vyvíjet kolem roku 1.650 př. Kr. a vrcholu své moci a prosperity dosáhla po roce 1.400 př. Kr. **Mykénský hrad** byl mohutně opevněn, a to včetně podhradí. Masivní zdi mykénské „pevnosti“ svědčí o významu tohoto města. Průměrná šířka vnějších hradeb činila 6 m. Do vlastního mykénského hradu se vchází 3 m vysokou Lví branou, která pochází z doby kolem roku 1.250 př. Kr. Od Lví brány vedla cesta k monumentálnímu schodišti, po němž bylo možno vystoupat na vlastní akropoli. Na vrcholu skály se pak tyčila samostatně opevněná citadela s vladařovým palácem. Palácová centra tu měla stále hlavně obranný charakter, přičemž výrobní i směnná hospodářská činnost probíhala mimo vlastní areál paláce (v Mykénách např. v podhradí, ležícím za palácovým opevněním). (Volný, 2000, Bartoněk, 1983)

7 Řecká města

Po kolapsu Mykénské civilizace nastal v Řecku temný věk, přesto se některá mykénská centra – Athény, Théby, Sparta, rozvíjela kontinuálně dál. (Danielisová, 2013) Řekové postupně dobývají mykénské hrady a např. o **Athénách**, které byly mateřskou obcí Iónů, se dovídáme, že „v mykénské době (tj. v době cca 2.000 – 1.200 př. Kr. in Votrubec, 1980) stál na athénské Akropoli mykénský palác, ale na rozdíl od ostatních mykénských středisek zničených vpády a dórským stěhováním, se Athény dokázaly přizpůsobit novým podmínkám.“ (Bouzek a Ondřejová, 1989) Athény měly již od počátku velkou výhodu zeměpisné polohy. Toto město je chráněno horami, obklopeno územím bohatým na suroviny. Athény se staly jedinečným městem. Na místě původního „hradu“ pak v řeckém období zůstává pouze kultovní funkce - stává se z ní akropolis. A akropolis se stává výškovou dominantou rostlého archaického města. (Šilhánková, Koutný, Čablová, 2002) Vedle akropole mají řecké Athény agoru, okolo které se soustřeďuje život jejich občanů. Agory nebyly původně tržiště soustřeďující ve všech řeckých městech většinu obchodní činnosti, ale stávají se také společenským střediskem. Ostatní funkce, především bydlení, se přesouvají na úpatí, kde se rostlá struktura města dále rozvíjí. *Město to bylo v podstatě skromné, obyvatelé byli navyklí žít na ulici a večer venku.* (Moscati, 1984) Athénské uličky archaické doby jsou však křivolaké a těsné. Domy se lepí bez ladu a skladu jeden na druhý. (Bouzek a Ondřejová, 1989) Protože archaické Athény byly převrstveny pozdější výstavbou, jen složitě si můžeme o jejich struktuře učinit bližší představu, neboť dostupné rekonstrukce se soustředí zejména na oblast Akropole, případně agory a jejího nejbližšího okolí. (Moscati, 1984)

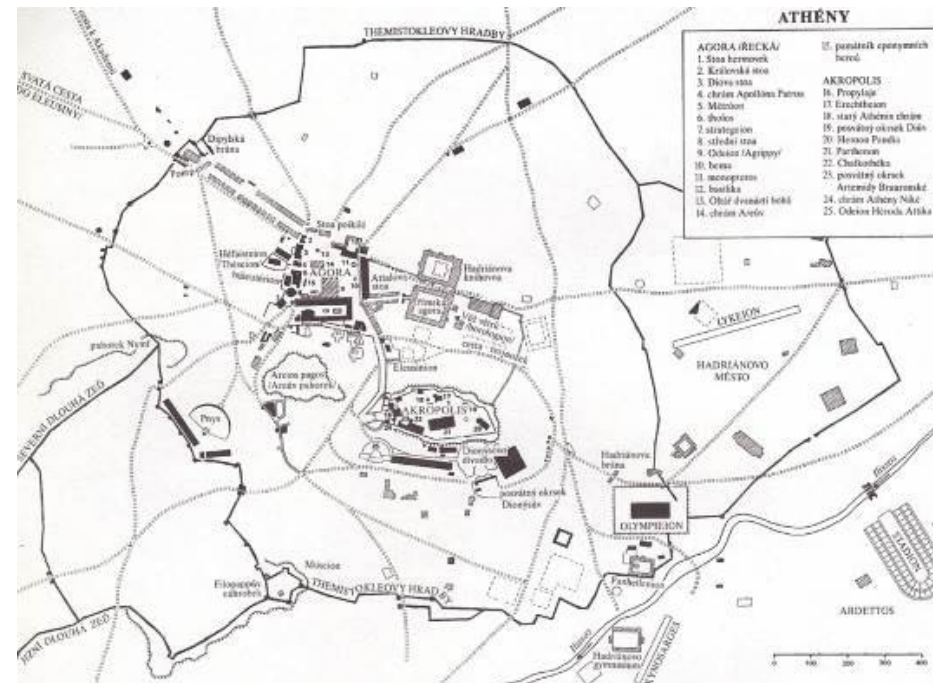
obr. 28 – Rekonstrukce pravděpodobné podoby Mykénského hradu ze 13. století př. Kr.
Zdroj: Mycenae – Land of Myth and Heroes, 2013

Současníkem Mykénské kultury a jejich měst byla i severněji umístěná Trója. **Trója** ležela na strategickém místě u Dardanelské úžiny, odkud mohla kontrolovat námořní dopravu mezi Černým, Marmarským a Egejským mořem. Postupně, nejen Schliemannem a jeho spolupracovníky, bylo objeveno 9 na sobě navršených měst. Z našeho hlediska jsou nejzajímavější Trója II z období kolem roku 3.000 př. Kr., kterou tvořily pozůstatky velkého výstavného města a která obsahuje trosky staveb, z nichž největší se v každém ohledu vyrovná palácům v Týrinsu a v Mykénách. (Zamarovský, 1970) V této Tróji II se již vyskytuje typ domu, patrně severního původu, zvaný megaron, „*dlouhý to sál s krbem uprostřed a s předsíní*“ (Hrozný, 1943), který je pak typický jak pro řeckou stavbu obytných budov, tak i stavby chrámové.

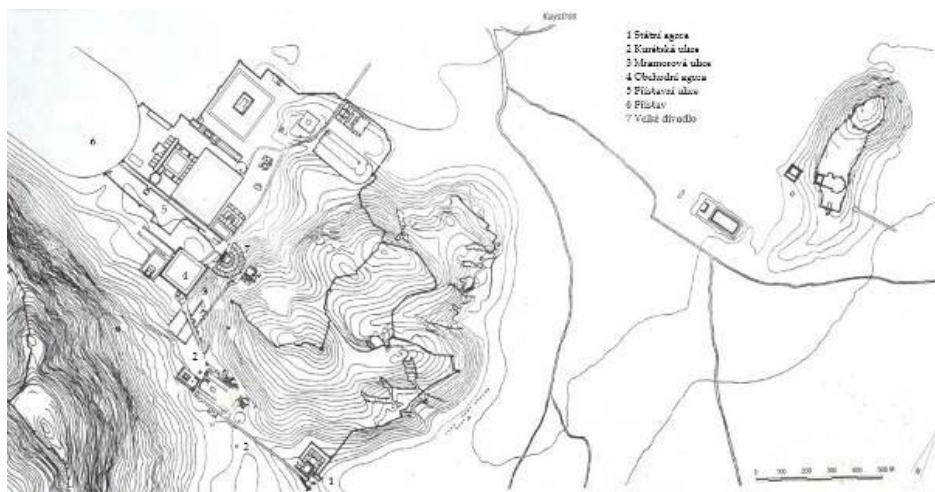
obr. 29 a 30 – Kulturní vrstvy starověké Tróji a Rekonstrukce Tróji II
Zdroj: Trójské muzeum, vlastní foto

Jak patrně z rekonstrukce Tróji, její celkový obrys kopíruje tvar pahorku Hisarlik, na kterém se nachází. Jak citadela na temeni kopce, tak i městská zástavba na úbočích mají zcela nepravidelný rostlý charakter.

obr. 31 – Plán antických Athén
Zdroj: Bouzek, Ondřejová, 1989

Snad nejlepší představu o struktuře rostlého řeckého města si můžeme učinit na příkladu maloasijského **Efesu**. Město se vyznačovalo typickým rostlým půdorysem podél stoupající cesty, u níž jsou rozloženy dvě agory – jedna při horním vstupu do města a druhá dole u přístavu. (Hrůza a Zajíc, 1995) Horní tzv. státní agora se rozkládala za Magnesijskou branou a měla úctyhodný rozměr 160 x 56 m. Byla obklopena skupinou veřejných budov a měla poloposvátný charakter. Efeská dolní neboli obchodní agora pochází až z doby Augustovy (mezi lety 27 př. Kr. – 14 po Kr.) a je formována ve tvaru čtverce o délce strany 110 m. Každodenní život města se odehrával podél hlavní ulice spojující státní agoru s přístavem. Ulice začínala v přístavu monumentální branou – propylonem a vedla směrem do města v šíři 11 m a délce přibližně 600 m. Lemována byla po stranách řadami obchodů, před nimiž byly mozaikami dlážděné chodníky zastřešené kolonádou. (Eracun, nedatováno)

obr. 32 – Mapa starověkého Efesu
Zdroj: Efeské muzeum, Efes, vlastní úprava

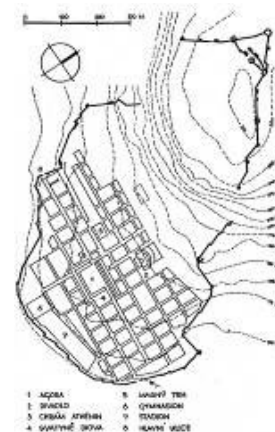
K utváření vyspělých řeckých městských států značně přispívala kolonizace, která probíhala zejm. v 8. - 6. stol. př. Kr. Na místech výhodných z obchodního hlediska zakládala vyspělá řecká města nové osady, jež se staly jejich předsunutou pozicí usnadňující odbyt vlastního a získávání cizího zboží nebo surovin na vzdálených trzích. Vlajkovou lodí založených řeckých měst je bezesporu **Miléto**. Rozhodujícím pro utváření Miléto bylo povstání maloasijských měst proti Peršanům, kdy perský král Kýros Veliký město obsadil a následně zničil. (Burian, 1973) Již roku 479 př. Kr. došlo k obnově města na pravidelném šachovnicovém půdorysu dle návrhu Hippodama z Miléto. Hippodamos je tak považován za „vynálezce“ pravidelného geometrického šachovnicového městského uspořádání. (Hrůza, 2011) Hippodamické město zabíralo celý poloostrov a jeho centrum se odvíjelo od Lviho přístavu na západní straně, nad nímž se nacházelo divadlo. Město mělo více agor, z nichž tzv. jižní, měla rozlohu 196 x 164 m a považovala se za největší v tehdejším antickém světě. (Bayhan, 2012)

obr. 33 a 34 – Schéma Miléto založeného Hippodamem a rekonstrukce centra města
Zdroj: Bayhan, 2012, vlastní úprava a Pergamské muzeum, foto vlastní

Nejzachovalejším řeckým městem založeným na hippodamickém půdorysu je Priéne. **Priéne**, o které bude řeč dále, vznikla kolem roku 350 př. Kr. Priéne se rozkládala na úpatí hory Mykale, pod vysoko položenou akropolí rozložena celkem na čtyřech terasách. Město bylo obeháno masivní hradbou zahrnující okruh 37 ha, z nichž zastavěno bylo asi 15 ha. (Szidat 1980) Priéne nedbaje dramatickosti terénu dodržela pravidelný šachovnicový půdorys rozdělný šesti východozápadními ulicemi vedoucími po vrstevnicích o šíři cca 7 metrů a 15 uličkami v severojižním směru širokými cca 4 metry vedoucími po spádnících. Tam, kde byl výškový rozdíl příliš strmý, jsou ulice nahrazeny schodišti. Jsou tak vymezeny pravoúhlé bloky (insulae) o rozměru cca 47 x 35 m, kdy v každém z nich se nacházely 4 obytné domy. (Hrůza a Zajíc, 1995)

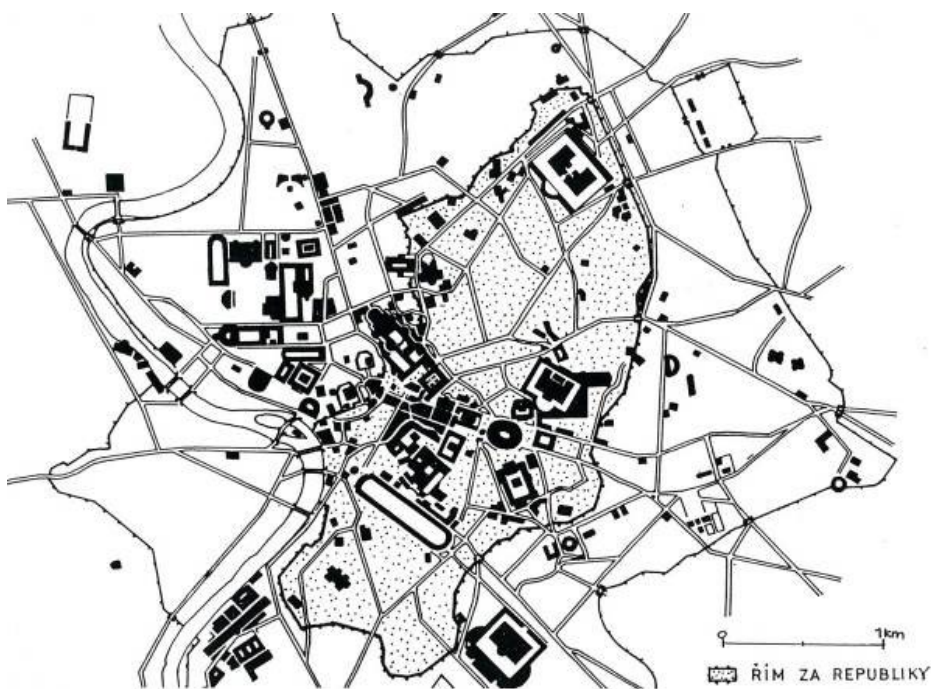
Někteří autoři jako např. Votrubec (1980) ale tvrdí, že města na šachovnicovém půdorysu existovala už před Hippodamem, ale teprve za jeho doby byl půdorys zdokonalen a obecně rozšířen po celém Řecku, a to z ekonomických důvodů, neboť šachovnicové schéma umožňuje výstavbu rychlou, lacinou, jednoduchou a přehlednou, jak to vyžadovala doba ekonomického rozvoje.

obr. 35 a 36 – Půdorysné schéma a rekonstrukce města Priéne
Zdroj: Koutný, 2016 a Pergamské muzeum, foto vlastní

8 Města římské říše

Staří římskí historikové se při líčení počátků svého města snažili vyvolat dojem, že Řím byl od svého vzniku významným činitelem v Itálii i v západní části Středomořího moře. Skutečnost však byla jiná. Římské počátky se nevyznačovaly ani starobylostí, ani slávou. V dobách, kdy Řím ještě neexistoval, bylo italské Latium, na jehož území vznikl, obydleno málo významnými pasteveckými kmeny. (Burian, 1973) Město **Řím** vzniklo v 8. století př. Kr. Postupné hospodářské a vojenské úspěchy Říma umožnily jeho rozvoj a agresivní růst římské říše i samotného města, které v době největšího rozmachu mělo 1 - 1,5 milionu obyvatel a stalo se počátkem letopočtu prakticky centrem tehdejšího světa (Středomoří). Rostlé město se rozrůstalo kolem jádra svého vzniku (prostor mezi vrcholky Kapitol a Palatin) a kolem důležitých přístupových cest, na kterých byly často situovány vítězné oblouky (budovali je císaři po vítězné válce s barbary). Těžištěm města byl prostor Fora Romana a císařských fór, která nechali římskí císaři postupně budovat. Prostory římských fór byly oproti řeckým agorám obohaceny o rozmanitější prostorové formy a uspořádání a umístění dalších veřejných budov - lázně jako centra společenských kontaktů, baziliky jako centra obchodu apod. (Šilhánková, Koutný, Čablová, 2002)

obr. 37 – Základní půdorysné schéma Říma v době republiky
Zdroj: Koutný, 2016

Římská města byla rostlá i založená. Jako příklad rostlého města je možno uvést Řím, ze založených měst např. Pompeje, jejichž pozůstatky se dochovaly ve značném rozsahu. **Pompeje**. Stejně jako všechna římská města, měly i Pompeje své fórum kypící životem. Stály zde hlavní sakrální, obchodní i městské budovy, mezi něž patřily sakrárium lárů (stavba, v níž sídlila ochranná božstva rodin), macellum (masné krámy) a bazilika (největší stavba v Pompejích, využívaná k právním jednáním a obchodu). Na severní

straně fóra stál velký Jupiterův chrám. Byl postaven roku 150 po Kr. a hlavním městským chrámem se stal, když se město dostalo pod Římskou nadvládu. V severovýchodním rohu fóra najdeme macellum, tržnici, kde se prodávalo veškeré maso včetně ryb. Macellum mělo tři brány a v čele kryté sloupořadí se dvěma stánky pro směnárny. (Rosenová, 2008)

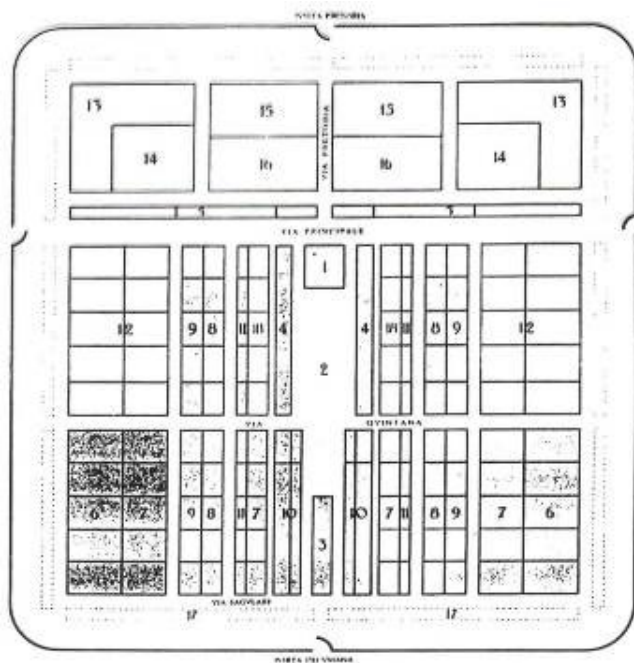
obr. 38 – Půdorysný plán Pompejí
Zdroj: Koutný, 2016

Římská městotvorná činnost byla velmi rozsáhlá. Řadu principů převzali Římané od Řeků, ale nutno říci, že sami principy uspořádání, vybavení a organizace města vytvářeli. Základní řešení a formování pozdějších založených římských měst vycházelo z uspořádání římského vojenského tábora - castra. (Šilhánková, Koutný, Čablová, 2002)

Opevněné castrum (římský tábor) bylo řešeno jako čtverec, otočený ke světovým stranám, rozdělený na části (čtvrti) dvěma hlavními ulicemi - cardo a decumanus, v jejichž křížení byl volný prostor pro shromáždění vojsk - praetorium. V jižní části byly v řadovém uspořádání stany mužstva, v severní ubytování důstojníků, sklady a hospodářské objekty. Tyto tábory byly budovány na okupovaných územích v Evropě, Africe a Asii a na hranicích říše - Limes Romanum. (Šilhánková, Koutný, Čablová, 2002)

obr. 39 – Rekonstrukce pohraničního castrum Carnuntum
Zdroj: Römerstadt Carnuntum, vlastní foto

obr. 40 – Půdorysné schéma římského castrum
Zdroj: Koutný, 2016

9 Závěr

Z výše uvedeného přehledu můžeme starověká města Středomoří a Blízkého Východu rozdělit na několik základních kategorií. Samozřejmě zde nalzáme města rostlá a města založená, z nichž logicky města rostlá jsou datována jako starší. Asi nejzajímavějším poznatkem výše uvedeného rozboru je skutečnost, že nám známá nejstarší města mají pravoúhlé uspořádání (ať již se jedná o Jericho Čatal Hüyük nebo Tel Sabí Ajbad). V této souvislosti by bylo možné vyslovit velmi spekulativní hypotézu, že ani tato města nemusí být rostlá, ale že jejich uspořádání mohlo vycházet z nějaké předem připravené „osnovy“, čímž by ale byla zpochybněna jedna ze základních tezí vzniku měst, a to že rostlá města jsou vývojově starší, než města zakládané. Je ale třeba přiznat, že kromě pravidelné pravoúhlé osnovy nemáme u těchto měst dostatek důkazů o tom, že by byla či mohla být plánovitě založena. Nicméně je třeba dále zmínit, že některé oblasti jako zejména protoindická kultura harrapská, vykazují velmi rychlý nástup měst, u nichž na základě výsledků dat z archeologických výzkumů můžeme prohlásit, že byla prokazatelně založena nebo alespoň cíleně pravidelně pravoúhle uspořádávána. Města s pravoúhlým uspořádáním proto můžeme považovat za historicky nejstarší. Jiné typy prostorové osnovy měst, jako města okrouhlá a nepravidelná jsou tedy pravděpodobně historicky mladší a je proto zajímavé, že se tato města rostlá znovu a znovu objevují i v pozdějších obdobích a mísí se tak s městy zakládanými. Zdá se, jakoby se vývoj měst pohyboval po spirále, kdy nově vznikající kultury většinou nenavazují na dosažený stupeň poznání kultury předchozí, na určitou přechodnou dobu zakládání pravidelných měst opouští nebo zcela opouští zakládání měst a nechávají města vznikat živelně a teprve po dosažení určitého kulturního stupně vývoje se k zakládání (pravoúhlých) měst opět vrací. Tento spirálovitý pohyb můžeme vidět nejen při střídání kultur starověku, ale i na přechodu mezi starověkem a středověkem v Evropě. Z obecného úhlu pohledu se pak jen složitě se můžeme vyjádřit o městech lineárních, která vznikala v Egyptě, protože dochovaného materiálu je natolik málo, že dobu jejich skutečného prvotního vzniku nejsme schopni nikterak určit.

Obecně můžeme typy blízkovýchodních sídelních struktur rozdělit následovně:

Města rostlá:

- Rostlá pravoúhlá
- Rostlá okrouhlá
- Rostlá lineární a
- Rostlá nepravidelná.

Založená města pak lze rozdělit na:

- Založená pravoúhlá
- Založená okrouhlá a
- Založená lineární.

Rozložení jednotlivých typů dle četnosti a doby vzniku ukazuje následující přehledová tabulka.

Typ města	Rostlá	Doba vzniku (s přesností na století)	Založená	Doba vzniku (s přesností na století)
pravoúhlá	Jericho	8500		
	Çatal Hüyük	7400		
	Tel Sabí Ajbad	6800	Eridu*	5000
	Eridu*	5000	Mohendžo Daro	2600
			Kahún	2200
	Palaikastro	2000	Nippur*	1900
	Nippur*	1900	Tel-el-Amarna	1400
	Jeruzalém	1200	Dur Šarrukín	700
			Pompeje	700
			Babylon	600
		Milétos	500	
		Priéne	400	
		Carnuntum	0	
okrouhlá	Hacilar	7000		
	Necheb	3000		
	Trója	3000		
	Ur	2100		
	Aššur	2000		
	Chattušaš	1400	Zindžirli	1200
lineární	Mennofer (Memfis)	2700		
	Véset (Théby)	2000	Achet Aton	1400
nepravidelná	Athény	2000		
	Efez	2000		
	Mykény	1300		
	Řím	800		

*Z dostupných půdorysů není zřejmé, zda jde o město rostlé nebo založené

tab. 1 – Typologie nejstarších sídel
Zdroj: vlastní konstrukce

Z uvedeného přehledu vyplývá, že převažujícím typem urbánní struktury (a co do množství je to až zarážející) starověkých měst Středomoří a Blízkého Východu jsou města na pravoúhlém půdorysu, která jsou zároveň časově nejstaršími městy vůbec. Překvapivě brzy se objevují vedle měst rostlých i města založená, kdy zatím nejstarší detekované založené město se jeví Eridu, i když tam není z dostupných dat zřejmé, zda se nemůže ještě jednat o město sice pravoúhlé, ale rostlé. V každém případě ale jednoznačně založenou podobu má Mohendžo Daro, a tak se zdá, že s „objevem“ zakládání měst vstoupila do dějin harappská civilizace v polovině 3. tisíciletí př. Kr. V každém případě tak lze potvrdit Votrubicovu (viz Votrubic, 1980) tezi, že města na šachovnicovém půdorysu existovala už před Hippodamem.

Ve srovnání s tím jsou okrouhlé typy (tak rozšířené ve středověku) v tomto období spíše ojedinělé. Zajímavostí v tomto smyslu může být skutečnost, že rostlá města na nepravidelém půdorysu se objevují až relativně pozdě – v mykénské době. Uplatnění právě tohoto typu v rané středověké Evropě je proto v tomto kontextu až zarážející.

Literatura

- AKKERMANS, Peter M. M. G. a MIÈRE, Marie le. The 1988 Excavations at Tell Sabi Abyad, a Later Neolithic Village in Northern Syria in *American Journal of Archaeology* Vol. 96, No. 1 (Jan., 1992), pp. 1-22 [online] [cit. 2015-09-13] DOI: 10.2307/505755 Dostupné na: <http://www.jstor.org/stable/505755>
- ÁLVAREZ, Alexis, INOUE, Hiroko LAWRENCE, Kirk, LOVE, James, COURTNEY, Evelyn a CHASE-DUNN, Christopher *Upsweep Inventory: Scale Shifts of Settlements and Politics Since the Bronze Age [online]* Institute for Research on World-Systems, University of California-Riverside dostupno y> <http://irows.ucr.edu/papers/irows39/irows39.htm> in BÁRTA, Miroslav, KOVÁŘ, Martin a kol. *Civilizace a dějiny. Historie světa pohledem dvaceti českých vědců*. Praha: Academia 2013, 557 s, ISBN 978-80-200-2301-8, str. 161
- BARDTKE, Hans. *Příběhy ze starověké Palestiny. Tradice / archeologie / dějiny*. Praha: Vyšehrad 1988.
- BARTONĚK, Antonín. *Zlaté Mykény*, Panorama Praha 1983.
- BAYHAN, Suzan. *Priene. Miletus. Didyma*. Keskin Color 2012, ISBN 975-7559-17-2.
- Bouzek, Jan, Ondřejová, Iva. *Periklovo Řecko*, Mladá Fronta, Praha 1989, ISBN 80-204-0083-4
- Bunin, Andrej Vladimirovič a Savarenskaja, Tat'jana Fedorovna. *Istorija gradostroitel'nogo iskusstva*. V 2 tomach. 2. izd. Moskva: Strojizdat, 1979. 2 sv.
- Burian, Jan. *Cesty starověkých civilizací*. 1. vyd. Praha: Práce, 1973.
- BRYCE, Trevor. *Chattuša. Bašta Chetitské říše* in NORWICH, John Julius. *Města, která utvářela starověký svět*. Praha: Vyšehrad 2016, str. 24-27, ISBN 978-80-7429-694-9.
- Çatal Höyük Open Air Museum navštíveno 9. 3. 2015.
- City of David [online] Jerusalem 101 [cit. 2016-05-02] Dostupné z: <http://www.generationword.com/jerusalem101/19-city-of-david.html>
- CONINGHAM, Robin. Mohendžodaro. Záhada civilizace v údolí Indu in NORWICH, John Julius. *Města, která utvářela starověký svět*. Praha: Vyšehrad 2016, str. 16-19, ISBN 978-80-7429-694-9.
- DANIELISOVÁ, Alžběta. *Počátky moderního světa. Státy a říše starověku (1000-0 př. Kr.)* in BÁRTA, Miroslav, KOVÁŘ, Martin a kol. *Civilizace a dějiny. Historie světa pohledem dvaceti českých vědců*, Praha: Academia 2013, ISBN 978-80-200-2301-8.
- ERACUN, Selçuk. *Ephesus*, Hitit Color, Istanbul, nedatováno, ISBN 975-7487-11-2000.
- ERC Grant for Bleda During for research on Hegemonic Practices of the Middle Assyrian Empire of Tell Sabi Abyad. [online] Univerzita Leiden 2011 [cit. 2015-12-28] Dostupné na: <http://www.archaeology.leiden.edu/research/neareast-egypt/news/erc-grant-bleda-during-consolidating-empire.html>
- Fiala, František. *Stati z urbanismu*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1959.
- FLAVIUS, Josephus. *O starobylosti židů*. Praha: Odeon 1998. 148 s., ISBN 80-207-0563-5.
- GEORGANAS, Ioannis. *The Rise of the Minoan Palaces* [online] in Anistorion Issue E985 of 1 July 1998 [cit. 2014-05-05] dostupné z: <http://www.anistor.gr/english/enback/e985.htm>
- Gombrich, E. H. *Příběh umění*. Praha: Odeon, 1992. 558 s. ISBN 80-207-0416-7.
- GOODMAN, Martin. *Jeruzalém. Město založené na víře* in NORWICH, John Julius. *Města, která utvářela starověký svět*. Praha: Vyšehrad 2016, str. 52-57, ISBN 978-80-7429-694-9.
- Hattusa [online] *The Ancient Wisdom Foundation* [cit. 2014-04-19] Dostupné na www.ancient-wisdom.co.uk/Images/countries/Turkish%20pics/hattusa.jpg

- HRONÝ, Bedřich. *Nejstarší dějiny přední Asie, Indie a Kréty*. 2. rozš. a přepr. vyd. Praha: Melantrich, 1943.
- Hruška, Emanuel. *Stavba miest, jej história, prítomnosť a budúcnosť*. 3. preprac. vyd. Bratislava: Slov. akadémia vied, 1970.
- HRŮZA, Jiří. *Stavitelé měst*. Agora Praha 2011, ISBN 978-80-86820.
- HRŮZA, Jiří. *Svět měst*. Praha: Academia 2014, ISBN 978-80-200-1808-3.
- Hrůza, Jiří a Zajíc, Josef. *Vývoj urbanismu I*. Praha: ČVUT, Fakulta architektury, 1995. ISBN 80-01-01342-1.
- JEPSEN, Alfréd. *Královská tažení ve starém orientu. Prameny k dějinám starověké Palestiny*. Praha: Vyšehrad 1987.
- Jericho Open Air Museum, navštíveno 29.3.2016.
- Krásný, Jan. *Základy urbanismu: Určeno pro posl. fak. stavební*. Praha: SNTL, 1962.
- KOSTOF, Spiro. *The City Shaped. Urban Patterns and Meanings Through History*. London: Thames & Hudson 2001, ISBN 0-500-28099-1.
- KOUTNÝ, Jan. *Základy a vývoj urbanismu. ppt prezentace*, Brno: Vysoké učení technické. Fakulta architektury, 2016, nepublikováno.
- LEICKOVÁ, Gwendolin. *Mezopotámie. Počátky měst*. Praha: B.B. Art 2005. ISBN 80-7341-555-0.
- MANLEY, Bill. *Théby. V srdci zlatého věku Egypta* in NORWICH, John Julius. *Města, která utvářela starověký svět*. Praha: Vyšehrad 2016, str. 82-87, ISBN 978-80-7429-694-9.
- MARHOLD, Karel. *Sídla. Urbanistická typologie II*. Praha: České vysoké učení technické v Praze 1991.
- MATTÄUS, Hartmut. *Kréta, Mykény a Kypr* in JOCKENHÖVEL, Albrecht. *Dějiny světa 1. Základy globálního světa od počátků do roku 1200 př. Kr.* Praha: Vyšehrad 2012. ISBN 978-80-7429-241-5.
- Minoan Palaikastro* [online] Archaeological Site of Palaikastro 2010 - 2012 [cit. 2013-04-04] Dostupné na www: <http://www.palaikastro.com/ancientsites/>
- MOSCATI, Sabatino. *Živoucí minulost*, Panorama Praha 1984.
- MÜLLER, Werner. *dtv-Atlas Baukunst*. München: Detschen Taschenbuch Verlag GmbH 1974, ISBN 978-3-423-03020-5.
- MUMFORD, Lewis. *The City in History* San Diego, Harcourt Inc, 1961.
- MUŽÍK, Jan. *Kapitola B. Koncepce územního rozvoje ČR: B. 3.3.1.1 Města* Brno: Ústav územního rozvoje, 2010.
- Mycenae – Land of Myth and Heroes* [online] Athens Walking Tours 2013 [cit. 2013-07-04] Dostupné na www: <http://www.athenswalkingtours.gr/blog/index.php/2013/02/17/mycenae-land-of-myth-and-heroes/mycenae-what-it-possibly-looked-like/>
- Neubauer Expedition to Zincirli* [online] Jason T. Herrmann 2012 [cit. 2014-04-20] dostupné z: <http://jasonherrmann.net/images/Zincirli.jpg>
- NEUMANN, Hans. *Mezopotámie* (str. 198- 216) in in JOCKENHÖVEL, Albrecht (ed.) *Dějiny světa. 1 díl. Základy globálního světa od počátku do roku 1200 př. Kr.* Praha: Vyšehrad 2012. ISBN 978-80-7429-241-5.
- OATESOVÁ, Joan. *Babylón. Nabukadnezar a Visuté zahrady* in NORWICH, John Julius. *Města, která utvářela starověký svět*. Praha: Vyšehrad 2016, ISBN 978-80-7429-694-9
- OSTROWSKI, Waclaw. *Wprowadzenie do historii budowy miast. Ludzie i środowisko*. Warszawa: Oficyna wydawnicza Politechniki Warszawskiej, 1996, ISBN 83-86569-28-X
- Pijoán, José. *Dějiny umění*. Vyd. 3. Praha: Odeon, 1987-1991. ISBN 80-207-0888-X.
- PRESSOVÁ, Ludwika. *Stará Kréta*, Panorama Praha 1978.
- RosenOVÁ, Brenda. *Ztracená města: legendární metropole dávných říší: atlas*. Praha: Metafora, 2008. ISBN 978-80-7359-168-7.

- ROZMANOVÁ Naděžda a Zuzana GAJDÍKOVÁ (eds.) *Principy a zásady urbanistické kompozice v příkladech* [online] Ministerstvo pro místní rozvoj a Ústav územního rozvoje 2015. Dostupné na: https://www.mmr.cz/getmedia/82ed4e8c-759a-4490-a59f-23d47a3791a4/2016_III_31_Principy-a-zasady-urbanisticke-kompozice-v-prikladech.pdf
- SCHMIDT, Klaus. *Od prvních vesnic k raně městským strukturám* (str. 137-152) in JOCKENHÖVEL, Albrecht. *Dějiny světa 1. Základy globálního světa od počátků do roku 1200 př. Kr.* Praha: Vyšehrad 2012. ISBN 978-80-7429-241-5.
- SOUČKOVÁ, Jana. *Starověký přední východ*. Praha: Mladá fronta 1979.
- Staňková, Jaroslava a Pechar, Josef. *Tisíciletý vývoj architektury*. 2., přeprac. vyd. Praha: SNTL, 1979.
- SYROVÝ, Bohuslav a kol. *Architektura svědectví dob*. Praha: SNTL 1974.
- SZIDAT, Joachim. Hippodamos von Milet. Seine Rolle in Theorie und Praxis der griechischen Stadtplanung. In: *Bonner Jahrbücher* 180 (1980).
- ŠILHÁNKOVÁ, Vladimíra. *Chetitská stavba měst – urbanisticko-historická studie*. In: HOLUBEC, Pavel, ed. *Člověk, stavba a územní plánování 9*. ČVUT v Praze, Fakulta stavební 2016pp. 6-28. ISBN 978-80-01-06002-5. ISSN 2336-7687.
- ŠILHÁNKOVÁ, Vladimíra. *Nejstarší lidská sídla a sídliště městského typu v oblasti Malé Asie a Levanty*. In: KUGL, Jiří, ed. *Člověk, stavba a územní plánování 10*. ČVUT v Praze, Fakulta stavební 2017. Pp. 112-131, ISBN 978-80-01-06319-4. ISSN 2336-7687
- ŠILHÁNKOVÁ, Vladimíra, Jan KOUTNÝ a Markéta ČABLOVÁ. *Urbanismus a územní plánování*. Vyd. 1. Pardubice: Univerzita Pardubice 2002, 117 s. ISBN 80-7194-415-7.
- VENDEL, Ottar. *Jericho. The oldes town and the big mystery* [online] [cit. 2019-39-22] Dostupné z: <http://www.nemo.nu/jericho/>
- VOLNÝ, Zdeněk (editor). *Toulky minulostí světa*, II. díl, Baronet via Facti Praha 2000, ISBN 80-238-5708-8.
- VOTRUBEC, Ctibor. *Lidská sídla. Jejich typy a rozmístění ve světě*. Praha: Academia: 1980.
- WARTTIG MATTFFELD Y DE LA TORRE, Walter Reinhold. of Eridu, Tell Abu Shahrein/ Shahrain, the Mesopotamian Garden of Eden; Including photos of Ur, Tell al Muqqayyar/Mugheir, where Abraham lived, based on Satellite photos [online] 2009 Dostupné na: <http://www.bibleorigins.net/EriduSatelliteImagesPhotos.html>
- WONG, Paul. *The Ancient Fortified City of Jericho* [online] ARK International 2006 [cit. 2015-10-09] Dostupné na: http://www.geocities.ws/jericho_ark/2.html
- YAZICI, Çağlan. *The Hittite Capital Hattusa, Alacahöyük and Shapinwa*. Istanbul: Uranus 2013. ISBN 978-605-5940-22-5.
- ZAMAROVSKÝ, Vojtěch. *Objevení Tróje*, Mladá fronta Praha 1970.
- Zamarovský, Vojtěch. *Na počátku byl Sumer*. 2., přeprac. vyd. Praha: Panorama, 1983.
- ZAMAROVSKÝ, Vojtěch. *Za tajemstvím říše Chetitů*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1961.

Informace o autorce

Doc. Ing. arch. Vladimíra Šilhánková, Ph.D.

Katedra urbanismu a územního plánování, Fakulta stavební ČVUT v Praze
vladimira.silhankova@gmail.com